

اصول طراحی و ساخت مصلی مبتنی بر فرهنگ اسلامی در معماری معاصر ایران

محمد جواد مهدوی نژاد^{۱*}، مهدی حمزه نژاد^۲، مهتاب کامیاب^۳

^۱ استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس

^۲ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت

^۳ فارغ التحصیل کارشناسی ارشد معماری و مدرس مدعو دانشگاه آزاد اسلامی

(تاریخ دریافت: ۹۱/۴/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۱/۸/۳)

چکیده

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و گرایش مردم به نمازهای جمعه موجب شد تا نیاز به ساخت مصلاهای جدید و توسعه مصلاهای موجود بیش از پیش احساس شود. از این رو رفته رفته گرایش به طراحی و ساخت این گونه بناها به عنوان گرایشی جدی در معماری معاصر مورد توجه قرار گرفت. در این راستا باید بررسی نمود که در هدایت طراحی معماری مصلاها چه مبانی و اصولی باید رعایت شوند؟ برای تحقق آن مبانی فقهی، چه الگوهای معماری قابل استفاده اند و هر یک از این الگوها چه مزیتها و کاستی‌هایی دارند؟ نکته قابل توجه آن است که جایگاه والای اجتماعی و بویژه مذهبی مصلاها، حساسیت طراحی این فضاها را بیش از پیش نمایان ساخت. در این مقاله پس از سیری در احادیث فقهی و اسناد کهن و معاصر در موضوع مصلا تلاش می‌گردد با استفاده از اجتهاد معمارانه، الگوهای تحقیق بخش به اصول بیان شده در احادیث معرفی و تحلیل گردد. در این راستا پنج اصل فقهی مکان‌یابی مصلی در خارج از شهر، تفاوت در مسیر رفت و برگشت، عدم جواز هر گونه ساخت، نماز در فضای باز و وجود مانع و پرده مبنا قرار گرفته و الگوهای تحقیق پذیری آنها مورد بحث واقع شده است. این اصول در بیشتر مصلاهای تاریخی مورد توجه بوده اند. در حالی که در طراحی مصلاهای معاصر این اصول کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: مصلی، فقه شیعه، هدایت طراحی معماری، نماز عید، معماری معاصر.

مقدمه

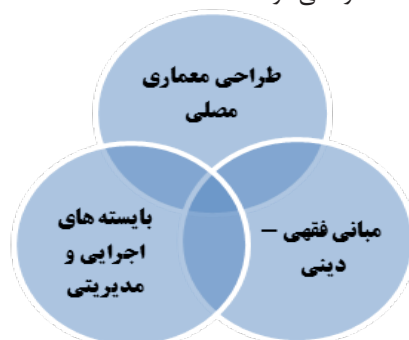
در این راستا روش مطالعه مورد نظر در پژوهش پیش رو، تفسیری - تاریخی است و دستاوردها بر اساس راهبرد استدلال منطقی به نتایج منتهی می‌شوند. روش گردآوری مطالب و اطلاعات کتابخانه‌ای، مراجعه به کتب و پایگاه‌های اطلاعاتی، لوح‌های فشرده و سایر منابع طراحی مصلا بر اساس نگاه فقه شیعی است.

۲. سابقه تاریخی طراحی و ساخت مصلی

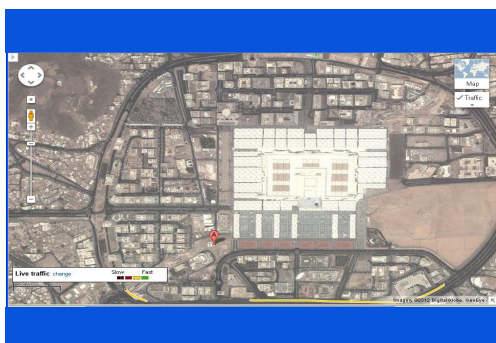
مصلا پیامبر اکرم (ص) یک نمونه ویژه در تحلیل سابقه تاریخی ساخت و طراحی محسوب می‌شود. در بررسی‌های متون، نصوص تاریخی دیده شد. هنگامی که حضرت محمد(ص) در شهر مدینه استقرار یافت، نمازهای عادی را در مسجد اقامه می‌فرمود. با این حال نمازهای دیگر، در مکانی واقع در جنوب غربی شهر در املاک بنوسلیمه برگزار می‌شد، که خارج از دیوارهای شهر و مقابل قبرستان قبیع و در شمال شرقی بر روی وادی قرار داشت. امروز خیابانی که العنبریه در حومه ی مدینه را به محل بازار یعنی (برالمناخه) متصل می‌کند، از همان مکان می‌گذرد. در این مکان در روزهای اول شوال و دهم ذی الحجه نماز عیدهای فطر و قربان برگزار می‌شد، و نیز در روز دهم ذی الحجه دو بره خالدار در مراسم نماز ذبح می‌گردید. در مراسم نمازهای دو عید، حضرت محمد (ص) و همراهانش عازم محل برگزاری نماز می‌شدند؛ در حالی که بلال نیزه به دست در پیشاپیش آنان حرکت می‌کرد. (مقصودی، ۱۳۸۷: ۱۱۴) تمامی این مفاهیم، گواه بر اهمیت مصلا در دوران پیامبر اعظم (ص) است.

با شکل‌گیری انقلاب اسلامی و با رهنمودهای رهبر فقید انقلاب، نماز جمعه در صوفی به هم پیوسته پس از سال‌ها تعطیلی، در تمام کشور برپا گردید. در این راستا اجتماعات عظیم مسلمانان برای حضور در نمازهای جمعه، بویژه نمازهای عید فطر شکل گرفت و در پی آن جریانی از ساخت مصلاها در همه کشور آغاز گردید. نیاز مردم و گرایش آنان به استفاده از این فضای عبادی - سیاسی معماران و طراحان چنین بناهایی را به تکاپو واداشت تا با در نظر گرفتن هویت ایرانی اسلامی این گونه فضاها، با مطالعه متون فقهی، اصولی را استخراج نموده و با اجرای آن در طراحی این گونه فضاها، کاستی‌های پیش روی را جای ممکن از میان بردارند. یک سؤال اساسی در حوزه مطالعاتی درباره مصلا آن است که بدانیم مصلا باید به چه شکلی ساخته شود؟ و یا به عبارت دیگر طراحی معماری آن باید از چه اصولی تبعیت نماید؟

مطالعه کتب فقهی و غیر فقهی در مورد موضوع نماز عید و مکان آن «مصلا» نشان می‌دهد که از دیدگاه‌های مختلف، نتایج بسیار گوناگونی استخراج می‌شود. هنر و معماری اسلامی مبتنی بر مبانی و اصولی است که ریشه در فرهنگ قرآنی و اندیشه‌های اسلامی دارد (مه‌دوی‌نژاد، ۱۳۸۱: ۲۴). جستجو در ژرف‌ساخت‌های معنوی معماری اسلامی، عامل کلیدی بازخوانی حکمت معماری اسلامی است. (مه‌دوی‌نژاد، ۱۳۸۳: ۵۹) این مقاله با استفاده از منابع اصیل و متون اسلامی، به دنبال بازشناسی اصول و مبانی طراحی مصلا است. (نمودار ۱) در پژوهش حاضر، از لحاظ روش شناختی، حیطه کلی بحث‌ها به فصل مشترک طراحی با دیگر بایسته‌های طراحی مصلا محدود می‌شود.

نمودار شماره ۱: جایگاه اصول طراحی معماری اسلامی و عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری آن

تصویر شماره ۱: مسجد غمامه: مصلا پیامبر اکرم(ص) اگر چه در ابتدا فاقد بنا و تنها یک زمین خارج از شهر بود ولی بعدها یادمان آن فضا و معجزاتی همچون سایه گستری ابر بر سر پیامبر در هنگام نماز در آنجا بنا گردید. نمایش مکان آن در کنار مسجدالنبی(مأخذ: URL1)

۱. پرسش‌ها، مواد و فرآیند پژوهش

هدف این پژوهش، شناسایی اصول و مبانی موضوع در فقه شیعه و تحلیل آن‌ها جهت تبیین راهبردهایی است که بر اساس آن‌ها بتوان مصلاهای طراحی کرد که با شاخصه‌های دینی ما مغایرتی نداشته باشد. در این راستا سؤالات زیر مطرح‌اند که پاسخ به آن‌ها چالش‌های پیش روی طراحی مصلا را برطرف می‌نماید.

پرسش‌های اصلی این پژوهش عبارتند از: ۱- اصول و مبانی طراحی بر اساس فقه شیعه چیست؟ برای تحقق هر کدام چه الزاماتی مورد نیاز است؟ ۲- آیا از نتایج تحلیل‌ها، می‌توان نتایجی برای طراحی مصلاهای معاصر گرفت؟ این نتایج تا چه اندازه قابل اجرا هستند؟

بر اساس تحلیل‌ها و تطبیق‌های مطالعاتی در پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه چنین استفاده شد که این مکان بعدها به نام مسجد غمامه یا مصلا ساخته شده است (تصویر ۱). مسجد غمامه یا مصلا در فاصله پانصد متری مسجد النبی قرار دارد و رسول خدا (ص) در آن نماز عید را برگزار کرده است. این منطقه را مناخه می‌نامند که محلی وسیع بوده که زیارت کنندگان در روزهای عادی شتران خود را در آن جا می‌خوابانده‌اند. نام‌گذاری این مسجد به «مسجد غمامه» از آن روست که زمانی به هنگام نماز و دعای آن حضرت، ابری بر بالای سر رسول خدا (ص) و مسلمانان سایه افکند و آن‌گاه، این مسجد غمامه نامیده شد. این مسجد تا اواخر قرن نهم هجری محل برگزاری نماز عید بوده است. بنای نخست آن در زمان عمر بن عبد العزیز و در همان محلی بوده که رسول خدا (ص) نماز عید را برگزار کرده است. مسجد غمامه بارها بازسازی شده و مورد استفاده عموم مسلمانان بوده و از این رو، عنایت بیش‌تری نسبت به آن صورت می‌گرفته است. طول مسجد ۲۶ متر، عرض آن در حدود ۱۳ متر و مساحت کل آن ۳۳۸ متر است. این مسجد اکنون توسعه یافته و به سبکی نو ساخته شده است (تصویر ۱). در این محیط اکنون سه مسجد دیگر نیز وجود دارد که مشهورترین آن‌ها مسجد امام علی (ع) است.

۳. تحلیل محتوا و منابع اسلامی

۳-۱. ضرورت بهره‌گیری از متون اسلامی

وقتی سخن از معماری اسلامی در معنای دقیق آن می‌شود، مبانی اسلامی در فقه، عرفان، اخلاق، فلسفه و... باید همگی به طور یک‌پارچه در اختیار مجتهد معماری اسلامی باشد تا او بتواند دستور کاری خاص در یکی از حوزه‌ها از جمله مصلا، مسجد، زیارتگاه و... ارائه نماید. فقه معماری یکی از این بخش‌هاست که این مقاله در صدد است شیوه اجتهاد فقهی در زمینه مصلا را دنبال نماید. در موضوع بحث ساختمان مصلاها یا مساجد و ضرورت دقت در احکام فقهی در طراحی معماری باید تمامی منابع به دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. توجه ویژه به هویت اسلامی و تجدیدحیات‌گرایی و معماری معاصر در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، عاملی اساسی در درک ضرورت بهره‌گیری از نصوص دینی در طراحی و ساخت مصلا محسوب می‌شود (مهدوی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۹۶).

۳-۲. واژه مصلا در فرهنگ قرآنی

کلمه مصلا از نظر لغوی، اسم مکان است که مشتق از ریشه صلی و صلوه، به معنای جایگاه نماز است. کلمه مصلا در آیه ۱۲۵ سوره بقره و فقط یک‌بار در قرآن به کار رفته است؛ آن‌جا که درباره مناسک حج می‌فرماید «واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی» یعنی جایگاه حضرت ابراهیم (ع) را محل نماز (طواف) خود قرار دهید که این مقام در مسجد الحرام، مقابل خانه کعبه و به فاصله حدود ۱۴/۵ متر از آن قرار دارد. کلمه دیگری نیز به عنوان محل نماز در قرآن مجید به کار رفته است که واژه مسجد یعنی محل سجده است. با توجه به این که اصطلاحات به کار رفته در این کتاب آسمانی هر یک جایگاه ویژه‌ای برای خود دارند، می‌توان استنباط کرد که

اگرچه معانی مسجد و مصلا فرق خاصی بین این دو واژه وجود دارد که باعث تفاوت ظاهری نمازهای مربوط و مکان‌های مورد استفاده آن دو می‌شود.

۳-۳. آداب نماز در مصلا

برای تحلیل آداب نماز در مصلا، باید آداب نمازهای دو عید فطر و قربان در آیات قرآن مجید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. با مراجعه به قرآن شریف، آیاتی را می‌توان یافت که به طور مستقیم و با کمی دقت بر عید فطر و آداب آن توجه دارند. آن آیات عبارتند از:

۱- **بیان اجمالی نماز عید با تعبیر تکبیر الهی:** خداوند متعال در آیه ۱۸۵ سوره‌ی مبارکه بقره ضمن معرفی ماه مبارک رمضان و نزول قرآن، در آن می‌فرماید: خداوند این احکام را به خاطر راحتی شما و نه به خاطر به سختی افتادن تان تشریح نموده و اینکه عده (ایام روزه داری) را تکمیل کنید و خدا را به خاطر هدایت، بزرگ بدارید. «یریدالله بکم الیسر ولایرید بکم العسر ولتکملوا العده ولتکبرواالله علی ما هدیکم ولعلکم تشکرون» (بقره، ۱۸۵)

در روایات، منظور از تکبیر در جمله و لتکبروا لله علی ما هدیکم، تعظیم و منظور از هدایت، ولایت است. پس معنای آیه، این است که خداوند را بزرگ بداری و اجلالش کنی، به خاطر آن هدایت و راهنمایی که برای شما در دین تان بیان کرد و به خاطر آن که به شما توفیق داد تا ماه رمضان را روزه بدارید. این ماه ویژه شما امت مسلمان است و امت دیگر از آن بی بهره اند. بیشتر دانشمندان گفته اند که مقصود از ولتکبروا لله، تکبیرهایی است که در شب و روز عید فطر وارد شده است.^۲

۲- **بیان نماز عید در کنار تزکیه و ذکر اسم خدا:** در آیات ۱۴ و ۱۵ سوره مبارکه اعلی به نجات اهل ایمان و عوامل این نجات اشاره می‌کند. نخست می‌فرماید: مسلماً رستگار می‌شود کسی که خود را تزکیه کند (قد افلح من تزکی) و نام پروردگارش را به یاد آورد و به دنبال آن نماز بخواند (و ذکر اسم ربه فصلی).

به این ترتیب، عامل فلاح و رستگاری و پیروزی و نجات را سه چیز می‌شمرد: تزکیه، ذکر نام خداوند و سپس به‌جا آوردن نماز. در این که منظور از تزکیه چیست، تفسیرهای گوناگونی ذکر کرده اند: نخست این که منظور، پاکسازی روح از شرک است، به قرینه آیات قبل و نیز به قرینه این که مهم‌ترین پاک‌سازی، همان پاک‌سازی از شرک است. قابل توجه این که: در آیات بالا نخست، سخن از تزکیه و بعد ذکر پروردگار و سپس نماز است. می‌بینیم که در این آیه چگونه در سه کلمه، همه مراحل عملی مکلف را جمع فرموده است: ۱- پاک شدن از شرک و اخلاق زشت به توحید و ایمان و باور داشتن اصول عقاید (تزکی)، ۲- در آثار قدرت و حکمت پروردگار و نعمت‌های مادی و معنوی و جسمی و روحی اندیشیدن. زیرا که هر ساعتی از این تفکر، بهتر از هفتاد سال عبادت است. علاوه بر این ذکر قلبی و با زبان نیز کلمه شهادت گفتن (و ذکر اسم ربه)، ۳- اظهار شکستگی و فروتنی و کوچکی در پیشگاه پروردگار نمودن و به عبادت و پرستش پرداختن (فصلی). هر کس این سه مرحله را پیموده به سرمنزل فلاح و رستگاری می‌رسد و این است معنی «قد افلح من تزکی» (تفسیر المیزان، ج ۲۰: ۲۷۱).

۴. مبانی طراحی مصلا در فرهنگ اسلامی

اصول برگرفته از روایات و احادیث و سایر اسناد معتبر دینی، مهم‌ترین منبع برای تشخیص مبانی طراحی مصلا در فرهنگ اسلامی محسوب می‌شود (مهدوی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۹۶). مهم‌ترین احادیث مربوط به مصلا که می‌توان از آن‌ها مبانی طراحی معماری مصلا را استخراج نمود عبارتند از:

۴-۱. فضای باز - خروج به صحرا، مقدمه نماز

خروج از شهر یکی از مقدمات مهم نماز عید شمرده شده که معمولاً همراه با صدقه در متون دینی مورد تأکید قرار گرفته است. به طور مثال مجلسی در کتاب *لوامع صاحبقرانی* در ارتباط با مقدمات نمازهای عید از امام صادق (ع) آورده است: «ومنقولست در حسن کالصحیح [سندی موثق] که از آن حضرت (صلوات الله علیه) درباره تفسیر قول حق سبحانه پرسیدند، که «بتحقیق که رستگاری یافت کسی که زکات بدهد» (اعلی: ۱۴) حضرت فرمودند: که مراد الهی زکات فطره است که آنرا در روز عید بیرون کنند دیگر پرسیدند و «ذکر کنند پروردگار خود را و نماز کند» (اعلی: ۱۵) حضرت فرمودند که ذکر تکبیر است در وقت بیرون رفتن به صحرا و نماز، نماز عید است و اکثر مفسران عامه و خاصه نیز چنین تفسیر کرده‌اند و قطع نظر از قول معصوم ظاهر آیه نیز همین معنی دارد و احادیث بسیار وارد شده است که فطره را پیش از نماز بدهد، و احادیث تکبیر وارد شده است عقب نمازها پیش از نماز عید، و در نماز عید نیز اخبار متواتره وارد شده است که واجبست در زمان حضور معصوم. سخن در زمان غیبت است که واجبست یا سنت و بعد از ورود اخبار ظاهر می‌شود که مراد الهی از این آیه همین است و الله تعالی اعلم بمراده»^۳ (مجلسی ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۸). همچنین در حدیث حر عاملی در کتاب *وسائل الشیعه* بیان می‌دارند که پیامبر و امامان و معصوم در شرایط طبیعی نماز عید را در صحرای اطراف بقیع (خارج مدینه) اقامه نموده و به درخواست مخاطبان برای اقامه نماز عید در مسجد جامع شهر عمل نمی‌کردند. علامه حلی نیز در کتاب *تحریر الاحکام الشریعه علی مذهب الامامیه* از امام صادق (ع) نقل می‌کند که حضرت علی (ع) هم در اجرای نماز به همین شیوه عمل می‌نمودند. ایشان نه خود در مسجد جامع کوفه نماز عید می‌خواندند و نه کسی را به عنوان جانشین برمی‌گزیدند. در این رابطه، طوسی در کتاب *المبسوط فی فقه الامامیه* خود آورده، در میان فقیهان اهل سنت، شافعی دلیل خروج پیامبر را زیادی جمعیت و کم بودن ظرفیت مسجد دانسته است. به نظر او در صورت بزرگ بودن مسجد جامع، بهتر است نماز عید در آنجا خوانده شود. در پژوهش صورت گرفته اجماعی بر روی استحباب خروج از شهر برای نماز عید مشاهده نشده است. (جزایری، غروی و یاسر ج ۱، ۱۴۱۹: ۴۸۶). مهم‌ترین نتایج به‌دست آمده از این حدیث این است که پرداخت زکات فطره قبل از اقامه نماز و گفتن ذکر، انسان را برای نمازی با معرفت آماده می‌نماید.

۴-۲. تعامل با آسمان - پرهیز از فضای سقف‌دار

نکته دیگر مورد تأکید در روایات، پرهیز از اقامه نماز عید در زیر

سقف و پوشش است. علامه مجلسی در کتاب *لوامع صاحبقران*^۴ از قول امام صادق (ع) در این رابطه می‌آورد: «وبه اسانید صحیحه وحسنه [موثق] منقولست که حضرت امام جعفر صادق صلوات الله علیه فرمودند که سزاوار نیست نماز عیدین به جا آوردن در مسجد مسقف سرپوشیده و نه آنکه در یورت [چادر] سرپوشیده به جا آورند، بلکه می‌باید که البته در صحرا که گشوده باشد به جا آورند. و در صحیح [اسند معتبر] از فضیل نقل شده که حضرت امام جعفر صادق صلوات الله علیه فرمودند که پدرم صلوات الله علیه در روز عید فطری متوجه مصلی بودند، از جهت آن حضرت خمره که سجاده صغیره بود آوردند؛ حضرت فرمودند: که پس برید و فرمودند که این روزیست که حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و آله دوست می‌داشتند که به صحرا یا مکانی گشوده روند که اطراف آسمان دیده شود، فرمودند که در این روز برفرش و بوریا و حصیر و جانماز سجده و نماز نمی‌باید کرد بلکه بر زمین و خاک مطلوبست و به همین مضمونست صحیحه معاویه بن عمار از آنحضرت صلوات الله علیه^۵ (مجلسی ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۳).

از تحلیل و بررسی این حدیث به این نتیجه می‌توان رسید که باید نماز عید در صحرا؛ جایی که افق آسمان دیده شود، اقامه شود. همچنین خواسته شده در برپایی این نماز بر روی زمین سجده شود و نه بر روی دست ساخت‌های انسان، که این خود نشانی از احساس عجز انسان و بزرگی خداوند متعال است.

۴-۳. ارتباط با زمین و آسمان؛ نماز در روی زمین بدون

زیر انداز و زیر آسمان بدون واسطه

ارتباط با زمین نیز همچون ارتباط با آسمان از موارد تأکید شده در زبان روایات و فقیهان است. به طور مثال علامه مجلسی آورده است: «و به اسانید صحیحه [اسند معتبر] منقولست از حلی که حضرت امام جعفر صادق صلوات الله علیه می‌فرمودند که چون پدرم صلوات الله علیه در روز عید فطر و اضحی اراده بیرون رفتن داشتند جانمازی از جهت آنحضرت می‌آوردند و پدرم قبول نمی‌فرمودند که بر آن نماز کنند و می‌فرمودند که این روزی است که حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و آله بیرون می‌فرمودند به جایی که ظاهر باشند نزد آفاق آسمان یعنی اطراف آسمان نزد آنحضرت ظاهر باشد و پیشانی را بر زمین آن صحرا می‌گذاشتند و جا نماز نمی‌انداختند و مهر نمی‌گذاشتند تا تذلل بیشتر باشد و جایزه بیشتر بگیرند»^۶ (مجلسی ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۴). این حدیث علاوه بر تأکید بر اقامه نماز در صحرا و سجده بر خاک و ابراز بزرگی خداوند متعال، بیان داشته که نماز نیز بر روی زمین برگزار شود. در ضمن، این حدیث از محمد بن علی بن الحسین از حر عاملی در کتاب *وسائل الشیعه* نیز آمده است.

۴-۴. مناسک دینی؛ آداب و شکل نماز و خطبه

در متون روایی و کتاب‌های فقهی در زمینه احکام نماز عید و محل خطبه خوانی، دستورهایی مبنی بر سادگی منبر و محل استقرار خطیب آمده است. هم‌چنانکه مجلسی آورده: «و در صحیح منقولست از اسماعیل که گفت عرض نمودم به حضرت امام

جعفر صادق صلوات الله علیه که بیان فرمایید که آیا در نماز عید فطر و اضحی اذان و اقامت هست، حضرت فرمودند که در این دو نماز اذان و اقامت نیست ولیکن سه مرتبه به آواز بلند می گویند الصلاة را، و احضروا یعنی حاضر شوید و در این دو نماز منبر چوبی را از مسجد به صحرا نمی برند ولیکن شبیه به منبر در صحرا از گل می سازند و امام بعد از نماز بر او می ایستد و خطبه می کند مردمان را پس به زیر می آید» (مجلسی ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۴). در این حدیث توصیه شده که منبر مورد نیاز مصلا (خطبه خوانی امام جماعت) در صحرا و از مصالحی مانند "گل" ساخته شود.

۴-۵. سلوک الهی؛ تفاوت در مسیر رفت و برگشت

در دستورات دینی، نکته قابل توجهی نسبت به تفاوت در مسیر رفتن و برگشتن به نماز عید بیان شده است. همچنان که مجلسی می گوید: «و در قوی از سکونی منقولست به اسناد او از پیش و از پس چنان که مکرر گذشت که حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و آله هر گاه به صحرا می رفتند از جهت نماز عید از آن راهی که رفته بودند بر نمی گشتند بلکه از راه دیگر برمی گشتند و احادیث مطلقه نیز وارد شده است که همیشه چنین می کردند»^۶ (مجلسی اول ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۸).

می توان نتیجه گرفت که ورود و خروج به محیط مصلا از مسیرهای مختلف، موجب آشنایی نمازگزار با صحرا و محیط اطراف مصلا شده و این سیر در طبیعت و دیدن موجودات طبیعی، موجبات تفکر او در آفریده های خداوند را فراهم می نماید.

۴-۶. حضور قلب؛ ضرورت حایل (مانع) و ستره (پرده) در

مقابل نمازگزاران

وجود یک حایل و محدود کننده برای همه نمازها و از جمله نماز عید که در محیط باز صحرا برگزار می شود لازم است. در این مورد مجلسی آورده: «و کالموثق» از سکونی منقولست که حضرت امام محمد باقر (صلوات الله علیه) فرمودند که حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و آله عصای تکیه گاهی داشتند که در جایی که می نشستند بر زیر بغل می گذاشتند یک سر آن را و سر دیگر را بر زمین و ته آن عصا نیزه آهنی داشت و چون به صحرا می فرمودند از جهت نماز عیدین آن عصا را در برابر خود بر زمین می زدند و رو به آن نماز می کردند و این از جهت ستره بود که مستحب است که در صحرا یا فضا که چیزی در برابر نبوده باشد چیزی بگذارند مانند پالان شتر و کلاه و عصا و در حدیث سکونی گذشت که اگر بطول نتوان بند کرد به عرض می توان گذاشت و اگر عصا و امثال آن نباشد خطی بر زمین می کشد که ستره باشد (مجلسی اول ج ۵، ۱۴۱۴: ۲۵۸).

بهبهانی در مصابیح اللئام در توضیح بیشتر ستره می گوید: «بر اساس اجماع نظر فقها و نصوص صحیح (مستفیضه)، برای نمازگزار مستحب است که پوششی برای کسانی که در مقابلش عبور می کنند قرار دهد و این کار با نزدیک شدن به یک دیوار، پرده و مانند آن امکان پذیر است. همچنین می توان از شیئی مرتفع بر زمین همچون چوب دستی، نیزه، جهاز شتر، کلاه خاص (قُلنسوه)

و تپه ای از خاک و حتی خطی که در مقابلش بر روی زمین بکشد استفاده کرد. همچنان که در نصوص بیان شده سزاوار است که به آن نزدیک باشد و فاصله آن به اندازه طول یک گوسفند بیان شده است (بهبهانی ج ۶، ۱۴۱۴: ۳۲). می توان نتیجه گرفت که حضور یک حایل و یا حتی یک وسیله جدا کننده در مقابل نمازگزار موجب می شود تمرکز حواس خود را از دست ندهد.

۵. تبیین اصول طراحی مصلا برای دوران معاصر

در تبیین اصول طراحی مصلا لازم است فرهنگ اسلامی و باورهای دینی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. نکته قابل توجه آن است که تجلی مفاهیم مبتنی بر فرهنگ اسلامی و باورهای دینی در معماری معاصر ایران پیش نیاز دستیابی به یک معماری فاخر برای معماری معاصر ایران است (مهدوی نژاد و ناگهانی، ۱۳۹۰: ۲۴). با توجه به نیازهای معماری معاصر ایران و مبانی اسلامی مربوط، به نظر می رسد اصول پنج گانه زیر در اولویت پیش تری قرار دارند:

۵-۱. مکان یابی مصلا

موضوع مکان یابی مصلا از بحث برانگیزترین اصول ساختاری طراحی مصلا و از جمله موضوعات بنیادینی است که در گام های اول طراحی باید به آن پرداخته شود. بررسی این مسأله که تعیین کننده محدوده و مکان برپایی نماز و یا تعیین کننده محدوده ساخت مصلا است؛ نشان می دهد که ارتباط نزدیکی میان موقعیت زمین و شرایط آن و ویژگی های ساخت مصلا وجود دارد. در بررسی این امر از دیدگاه متون فقهی و حدیثی به روایتهایی می رسیم که خروج از شهر را بیان نموده اند. در این زمینه می توان به حدیث حلبی، اشاره نمود که تأیید می کند که، ایشان بیرون می رفتند به جایی که اطراف آسمان نزد آن حضرت ظاهر باشد. حال آن که به نظر می رسد در مورد خروج از شهر بین شیعه و سنی اجماعی وجود ندارد. پیدا است این اختلاف، ریشه در موضوع بنیادین تفکیک نمازهای عید و جمعه و چگونگی اجرای آن ها دارد. این امر، دو الگو را موجب می گردد: اول تفکیک نمازهای عید از جمعه و برگزاری جداگانه آن ها به ترتیب در صحرا و مساجد جمعه؛ و دوم ترکیب این دو نماز و برگزاری آن ها در مساجدی با مقیاس بزرگ تر و جامع تر دارای محوطه ای باز برای برپایی نماز عید. اگرچه در زمان پیامبر و امامان و حتی در طول تاریخ اسلام به روشنی الگوی اول در همه جا حاکم بوده، در عصر جدید به دلایلی الگوی دوم برتری هایی یافته است. این مسأله را می توان در جلسات مقدماتی مکان یابی مصلا در تهران و انتخاب بین سه منطقه آزادی، عشرت آباد و عباس آباد در تهران و با همان الگو در همه شهرستان ها از جمله شیراز، تبریز، کرمان و غیره دید. از جمله مهم ترین دلایل مطرح در ارتباط با انتخاب الگوی دوم عبارتند از: ۱- همه جانگی فضای مرکزی شهر در ترکیب نمازهای عید و جمعه، ۲- جنبه نمادین و هویتی دادن به بنای مصلا برای شهر، ۳- مرکزیت و نزدیکی رفت و آمد مخاطبان و عدم دوری بویژه در شهرهای بزرگ.

تصویر شماره ۳: با پیروزی انقلاب اسلامی و استقبال مردمی در تشکیل نماز جمعه و عید، اولین نماز جمعه در تهران در شمالی ترین بخش‌های تپه‌های عباس آباد بخش قیطره به امامت دکتر مفتاح برگزار شد (URL3)

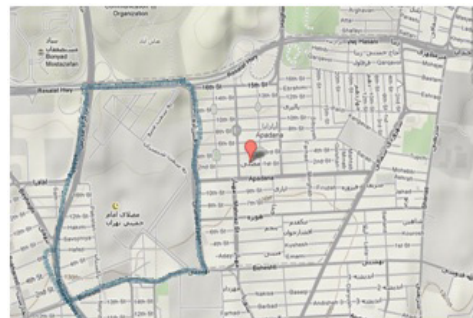
۵-۲. کیفیت ساخت و ساز بنای مصلا

تحلیل ساخت و ساز در معماری و طراحی مصلا، به تمامی موارد بیان شده در بستگی دارد و بررسی این موضوع همراه با موارد بالا امکان پذیر است.

در مورد مسأله طراحی، موضوع ساخت و ساز و ساختمان از مهم‌ترین نکاتی است که بر مکان‌یابی مصلا نیز تأثیر می‌گذارد. نجفی در کتاب «مدینه‌شناسی» خود آورده است که بر اساس متون تاریخ و سیره، اولین نماز عید پیامبر نماز عید قربان بوده که بعد از جنگ بدر در غرب شهر در منطقه مناخه نزدیک بقیع خوانده شده است. بر اساس برخی نقل‌ها با قدری اختلاف، حضرت در آن روز در آن‌جا که صحرائی باز در کنار شهر بود فرمودند: این‌جا محل اجتماع‌های ما، محل درخواست باران و محل دعا در عیدها و فطر و قربان است. پس در این‌جا هیچ خشتی بر خشت نگذارید و خیمه‌ای نسازید. در نقلی دیگر فرمودند کسی حق ندارد آن را تنگ کند و یا چیزی از آن بکاهد. شاید برخی، جملات ایشان را چنین تفسیر کنند که حضرت، افراد را از ساخت و سازهای شخصی در این منطقه و کوچک کردن مصلا منع فرمودند نه از بنا کردن ساختمان برای مصلا. اگرچه از متن حدیث، هر دو برداشت قابل طرح است ولی سیره عملی پیامبر و امامان و حتی خلفا برداشت دیگری مبنی بر عدم جواز ساختمان سازی برای مصلا را تقویت می‌کند.

شاید بنیادین‌ترین و تأثیرگذارترین حکم در میان احکام بالا همین حکم است که فقیهان چندان به آن وارد نشده‌اند جز آن‌که در احکام سقف اشاراتی در آن مورد داشته‌اند. پیرامون این روایت در متون تاریخی و در دلالت آن، دو احتمال وجود دارد: این‌که آیا منظور پیامبر(ص) از حکم "کسی حق ندارد خشتی بر خشت نهد"، نبودن هیچ ساختمانی برای مصلا است یا این‌که عدم تصاحب زمین توسط اهالی است، در فرض اول این‌که؛ آیا ایجاد یک مانع مانند دیوار در دور فضای مصلا هم مجاز نیست و فضای مصلا باید کاملاً بکر و دست نخورده باشد یا این‌که باید مانع معنای مجازی آن در نظر گرفت (نباید در آن ساختمان ساخت)، بررسی‌ها نشان می‌دهد که تعبیر «خیمه‌ای در آن نسازید» با معنای اول سازگارتر است، چراکه اگر فقط مصلا برای دو بار استفاده در سال باشد، می‌توان

به نظر می‌رسد در تمامی موارد، نوعی کم توجهی به سنت اصیل اسلامی و حتی سنت تاریخی وجود دارد. در حقیقت اگر خروج از زندگی روزمره و رفتن به خارج شهر در دل طبیعت بکر که یادآور تولد و مرگ یا بازگشت به خداست را مورد نظر قرار دهیم، تنها به شرطی که از دیواره‌های شهر فاصله داشته و بر اساس اصول بعدی، ساخت و سازی هم در آن صورت نگیرد، می‌تواند قابل توجه باشد. همچنان که حضرت امام (ره) مکان تپه‌های عباس آباد را تأیید نمودند (تصویر شماره ۲). همان‌طور که دیدیم الگوهای گوناگونی را می‌توان برای مصلا در نظر گرفت: مسجد مصلا، مصلا، مسجد و مصلا.

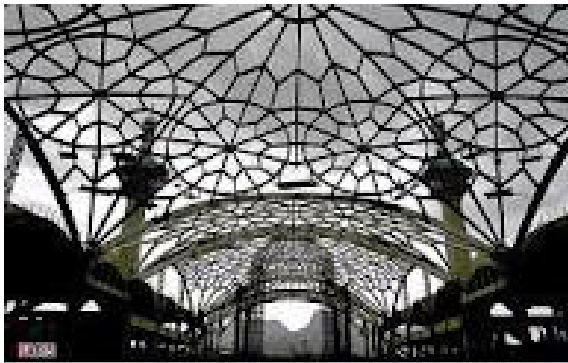
تصویر شماره ۲: در این عکس تپه‌های عباس آباد، منطقه‌ای نسبتاً بکر و محلی در مرکز شهر تهران را نشان می‌دهد که از ابعاد گوناگون برای ساخت مسجد و مصلا جامع انتخاب گردید. (URL2)

همان‌طور که در حدیث نخست بیان گردید سنت پیامبر و امامان معصوم در برگزاری نماز عید همواره در خارج از شهر و در صحرا بوده است. پس می‌توان گفت که الگوی اول نیز در آن عصر و روزگار مورد تأیید آنان بوده است. در دوران معاصر نیز اولین نماز روز عید فطر پس از پیروزی انقلاب اسلامی در روز ۱۳ شهریور سال ۱۳۵۷، در تپه‌های قیطره تهران برگزار شد. الگوی دوم نیز بیشتر در عصر جدید و به دلیل وجود مشکلات و مسائل موجود در زندگی شهری امروزی مطرح شده است. فقیهان گذشته ما، همچون شیخ طوسی، علامه حلی، مجلسی و بسیاری دیگر از فقیهان معاصر، ضرورت خروج از شهر برای نماز عید را مورد تأکید قرار داده‌اند. در مصلاهای تاریخی در بعضی از شهرهای کشورمان نیز از تپه مصلاهایی یاد شده است که معمولاً با گورستان شهر هم‌جوار بوده‌اند؛ مانند تپه مصلا زرنند، تپه مصلا همدان و تپه مصلا کرمان که در محل میدان شتافیه فعلی و کنار گورستان، پیش از مسجد جامع قرار داشته است. بیشتر مصلاها، فضاهایی سبز و خرم همراه با جوی آب نیز بوده‌اند. حافظ شاعر گرانقدر درباره مصلا شسیراز چنین می‌فرماید:

بده ساقی می‌باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلا را

فراهم نمودن آسایش دارد اما در طولانی مدت ممکن است موجب ایجاد شرایط گلخانه‌ای نامناسبی نیز شود (تصویر شماره ۴). اگر چه در اصفهان نیاز به چنین سقفی نیست. در دوران معاصر چه در مصلاهای ساخته شده چه در مصلاهای در حال ساخت دیده می‌شود که اکثر فضاهای مصلا، سرپوشیده بوده و گنبدخانه، جزو جدانشدنی این فضاهاست؛ چه گنبد خانه روی محراب باشد چه در وسط فضا.

تصویر شماره ۴: در مصلاهای اصفهان با استفاده از ابتکار سقف‌های شفاف تلاش گردیده تا ضمن ایجاد آسایش اقلیمی، نمازگزاران در معرض آسمان قرار داشته باشند (URL4)

۴-۵. چشم‌انداز مقابل نمازگزاران

مسئله مهم دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد چشم‌انداز مقابل نمازگزاران است. پس از مطالعه متون، به این نتیجه رسیدیم که پیامبر در هنگام نماز عید و نمازهای دیگر حتی زمانی که در سرزمین باز و صحراها نماز می‌خواندند، در مقابل خود چیزی قرار می‌دادند که به ستره معروف است. بررسی این مسئله در فقه و ارتباط آن با مبحث معماری و مردم‌نشان می‌دهد که علت نیاز به وجود مانع (حائل) و پرده (ستره) می‌تواند ارتباط مستقیم آن با روح و حواس فرد نمازگزار و حضور قلب آن‌ها توجیه شود. این موضوع موجب تعریف موقعیت و استقرار ثابت در یک فضای خشک و خنثی می‌گردد. این که حتی یک نیزه یا خط روی زمین و یا یک کلاه ساده هم می‌تواند موجبات این تعین را فراهم کند نشان از سادگی آن است. همچنین بیان فاصله معین و محدود برای مکان ستره و این که خواسته شده به نمازگزار نزدیک باشد، اهمیت عملکرد آن را در جلوگیری از عدم تمرکز حواس نشان می‌دهد.

بر اساس شواهد به‌دست آمده، پیشنهادهایی برای ارائه به

برای آن از خیمه‌های موقت استفاده کرد و شاید منظور حضرت از خیمه به منظور اقامه نماز عید است.

همچنین دنباله حدیث که «کسی حق ندارد آن را تنگ کند یا از آن کم نماید»، اگر تعبیرهای بالا به معنای اول نباشد تکراری بیان می‌شود که برتری معنایی ندارد. به هر حال به نظر می‌رسد معنای اول برتر باشد و در این صورت حتی اجرای مانع پیرامون نیز، محل اشکال خواهد بود و اگر این تفسیر را نپذیریم، عدم پوشش و ساختمان بر اساس روایات قبل هم قابل اثبات بوده و این بحث نیاز به دقت فقهی بیشتر دارد.

۳-۵. انتخاب نوع پوشش برای مصلا

مطالعات نشان می‌دهد که بین دو مسأله «نوع پوشش» و همچنین «مکان یابی در صحرا» رابطه‌ای مستقیم وجود دارد و این دو موضوع بهتر است با هم مورد تحلیل قرار گیرند. عامل تعیین کننده نوع پوشش در مصلا، بستگی به نوع دیدگاه طراح در مورد کاربری فضاهای مصلا، و یا کاربری‌های مورد نیاز مردم دارد. در روایتی که مجلسی اول به نقل از امام صادق (ع) آورده بر این موضوع تأکید نموده که، حتی برپایی نماز عید در چادر را نیز نهی نموده‌اند. عالمان معاصر شیعه همچون حضرت امام (ره) نیز در *تحریر الوسیله* مستحب بودن خروج به صحرا و مکروه بودن نماز در زیر سقف را مطرح نموده‌اند. این حکم بر اساس دستور و عمل پیامبر (ص) صادر شده است. مهم‌ترین توجیه کسانی که بر الگوی مصلاهای طاق دار تأکید دارند، رعایت آسایش اقلیمی نمازگزاران است که به دو دلیل نیازمند به دقت بیشتر است:

۱. در ساعت آغازین روز برای نمازهای دو عید در بیشتر اقلیم‌ها دما و آفتاب قابل تحمل است و شرایط شهرهای ما با شهر مدینه پیامبر (ص) چندان تفاوت ندارد؛ ضمن آن‌که با توجه به واجب نبودن خطبه‌ها، که همه فقیهان شیعه بر آن اجماع دارند، زمان مکث برای جمعیت زیاد نیست. همان‌طور که طبق نظر صافی گلپایگانی در زمان غایب بودن امام علیه السلام مستحب است بعد از نماز عید فطر، دو خطبه بخوانند، و بهتر آن است که در خطبه عید فطر احکام زکات فطره را بگویند.

۲. تنها در شهرهایی که احتمال بارش در زمان‌های زیادی از سال وجود دارد، می‌توان با پوششی سبک که نگرش به آسمان را مطابق فرمایش پیامبر (ص) در صورت امکان تداوم بخشد، آسایش مخاطب را فراهم نمود.

به نظر می‌رسد در این مورد هم معیار اصلی در تصمیم‌گیری، تلفیق نماز جمعه و نماز دو عید بوده و اشکال از آنجا ناشی می‌گردد که در ساعاتی که نماز جمعه برپا می‌شود مشکلی از جهت پوشش سقف در حد سقف مسجد (سبک) وجود ندارد و در این باره نیز راه حل‌هایی نوین حاصل از پیشرفت فناوری، همچون سقف متحرک یا سقف شفاف در شرایط اقلیمی خاص قابل استفاده است. مثلاً سقف شفاف (همچون مصلاهای اصفهان) علاوه بر آن که ارتباط مستقیم با آسمان را برقرار نموده، از جهت اقلیمی هم سعی در

شود. آشنایی با طبقات گوناگون اجتماعی و همه مردم شهر در روز عید، برکت‌های معنوی و مادی گوناگون به همراه دارد. نه تنها پیامبر و امام در معرض دید همه قرار می‌گرفتند، بلکه به عموم مردم توصیه شده که این سنت را رعایت نمایند. این اقدام، اهداف مادی و معنوی قابل توجهی دارد که به‌نظر می‌رسد حداقل اهداف مادی آن همچون دیدار با دیگران و یا بهره‌مندی از نعمت‌های مادی بیش‌تر، در حرکت پیاده باشد و شاید هم ایجاد فرصت‌های شغلی برای شهروندان و پاسخگویی به نیازهای نمازگزاران را در برگیرد.

تفاوت در مسیرهای رفت و آمد، تعدد ورودی و خروجی را موجب می‌گردد که به‌نظر می‌رسد، پیش‌بینی ورودی و خروجی‌های اصلی و فرعی، ضرورت اساسی و که ورودی اصلی باید از جلوهٔ بیشتری نسبت به ورودی‌های دیگر برخوردار باشد، اگر چه بزرگی شهرهای معاصر و توسعه حمل و نقل، گزینه‌های بسیار زیادی را در تفاوت مسیر رفت و برگشت فراهم می‌کند. البته در صورت دوری مسیر و استفاده از وسایل نقلیه، بهتر است مقداری از مسیر را برای حرکت پیاده به سمت مصلا اختصاص دهند و مسأله تفاوت در مسیر رفت و برگشت در آن قسمت رخ دهد. این اصل، بیشتر به انگیزه و عمل فردی نمازگزاران وابسته است. نکته طراحی در ایجاد مسیرهای گوناگون، دسترسی و گزینه‌های مختلف حرکت نمازگزار بوده، که از مزیت‌های آن انعطاف‌پذیری حرکتی و مخاطب محوری و عدم هدایت اجباری نمازگزاران در مسیر خاص است. این اصل در مصلا نایین به خوبی دیده می‌شود که نخست، ورودی و خروجی متعدد داشته و دوم اینکه معمار این فضا، با طراحی فضای سبز سعی در تلطیف این فضا، هم از جهت اقلیمی و هم از جهت روحانی داشته است.

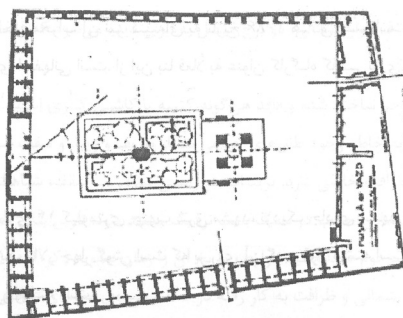
تصویر شماره ۵: ورودی مصلا نایین از حیاط و (هشتی - وروی)، تعدد در ورودی و خروجی‌ها و توجه به تامین فضای سبز جهت نشاط نمازگزاران، مأخذ: منبع URL5

نتیجه‌گیری

پس از مطالعه محورهای پنج‌گانه ذکر شده، با استناد به نصوص قرآنی و محتوای احادیث، نتایج زیر را می‌توان پیشنهاد داد. این موارد، به صورت اصول اساسی در طراحی مصلا به شمار آمده و بررسی‌های لازم از ابعاد معماری و اجتماعی بیش‌تری را می‌طلبد. ۱. مکان‌یابی مصلا: از احادیث مطرح شده می‌توان چنین

معماران و طراحان قابل معرفی است: اول این که به نظر می‌رسد در طراحی ستره باید دو شرط را از هم تفکیک نمود. در حالت اول: اگر در جبهه نماز، صحرای باز باشد و مصلا در ناحیه قبله شهر قرار گرفته باشد؛ ستره می‌تواند محدودتر و در حد یک محراب ساده و کوچک که سریع برپا و یا برچیده گردد، باشد و یا این که ثابت بوده، ولی با مصالح و اجرایی ساده و ارزان قیمت اجرا شود. در حالت دوم: در شرایطی که مقابل جبهه قبله، ساختمانی موجود و یا افرادی در حال گذر باشند، ناگزیر باید دیوار کوتاهی حداقل دو متر در جبهه مقابل به منظور جلوگیری از به هم خوردن تمرکز حواس مخاطب قرار داد و فاصله نمازگزاران تا دیوار نیز، زیاد نباشد که البته چنین دیواری در مصلاهای سنتی، به طور معمول وجود دارد مانند مصلا یزد که در عکس‌های موجود از آن چنین دیواری مشاهده می‌شود. در صورت وجود چنین دیواری به عنوان ستره، دیگر به محراب و جایگاه در حد منبر نیاز نیست و نباید ستره عاملی برای ظهور تجمل‌گرایی در نماز عید گردد (مهدوی نژاد و کامیاب، ۱۳۹۱).

بررسی‌های صورت گرفته در این موضوع نشان می‌دهد که حایل و ستره یکی از ارکان اصلی در ساخت و معماری مصلا است. حال این که با توجه به توضیحات پیشین، نباید چنین تلقی از ستره داشت. چنین دیواری در مصلا دزفول، عتیق یزد، مشهد، نایین و اصفهان وجود داشته است.

تصویر شماره ۴: پلان مصلا یزد-محراب و دیوار کوتاه دورتادور مصلا مأخذ: مقصودی، ۱۳۸۷

۵-۵. مسیرهای دسترسی به مصلا

موضوع خروج از شهر برای نماز عید، از جایگاه قابل تأملی در طراحی معماری مصلا برخوردار است. ضمن این که از احادیث پیشین این موضوع به دست می‌آید که سنت خروج از شهر در زمان پیامبر انجام شده و ایشان بر این موضوع تأکید داشته‌اند. پیامبر برای شرکت در نماز عید و خروج از شهر و بازگشت، مسیرهای متفاوتی را انتخاب می‌نموده‌اند. مجلسی اول نیز در حدیثی از سکونی به آن اشاره کرده است. در سؤالی نیز که یکی از یاران امام رضا (ع) از امام پرسیدند، دیدگاه و ایده ایشان نیز در این مورد مانند سنت پیامبر و پدرشان بوده و به آن دستور داده و عمل می‌نمودند و می‌فرمودند که روزی بنندگان را بیش‌تر می‌کند. در این احادیث، هدف از تنوع در مسیر رفت و برگشت، افزایش رزق و روزی ذکر شده که می‌تواند هردو بعد مادی و معنوی را شامل

۳. **ضرورت قرارگیری در فضای بدون سقف:** مطالعات و بررسی‌ها پیرامون " ضرورت قرارگیری در فضای بدون سقف " دو تفسیر متفاوت از مصلا را به ذهن می‌رساند: نخست، مصلائی که در فضای باز و دور از شهر قرار دارد در صورت برپایی هر دو نماز، باید تمام و یا قسمتی از آن مسقف باشد. دوم آن که اگر مصلائی در فضای باز و دور از شهر قرار داشته باشد و فقط جهت برپایی نماز دو عید استفاده گردد الزامی به مسقف بودن آن نیست. این اصل، ارتباط مستقیم با شکل و ظاهر مصلا دارد.

۴. **طراحی چشم‌انداز:** تحلیل‌های گذشته نشان می‌دهد که "وجود حایل و ستره مقابل نمازگزاران" در طراحی معماری دو پیشنهاد را در پی دارد: اول این که اگر مصلا در درون شهر باشد ستره و حایل به صورت دیواری کوتاه در مقابل نمازگزاران طراحی شده و اگر مصلا در خارج شهر تدارک دیده شده باشد ستره به صورت طراحی محراب نمایان خواهد شد. به این گونه که ستره، کارکرد خود را که موجب جلوگیری از به هم ریختن تمرکز حواس است دارد. پس می‌توان بیش‌ترین تاثیر آن را در طراحی داخلی و اجزای درونی مصلا بویژه محراب دانست.

۵. **طراحی و سازمان‌دهی مسیرهای رفت و برگشت نمازگزاران:** این اصل به همراه اصل اول موجب سازمان‌دهی و سامان‌دهی کلی و داخلی طرح می‌گردد و تعیین کننده دسترسی‌ها و ارتباطات اصلی طرح است. این اصل تعیین محل و تعداد ورودی و خروجی مصلا را نیز در بر می‌گیرد.

استنباط نمود که اصل "ضرورت مکان‌یابی خارج شهر در صحرا" یکی از مبانی نظری طراحی مصلا بوده و از اصول ساختاری مصلا و معرفی کننده بایسته‌های مکان‌یابی صحیح در طراحی مصلا است. همان‌طور که در تحلیل این اصل گفته شد، دو تفسیر از آن قابل استنباط است که به نظر می‌رسد با توجه به شرایط امروز و نیازهای کشورهای اسلامی، الگوی دوم که استفاده هم‌زمان از مصلا برای نمازهای دو عید و نمازهای جمعه است بیشتر مورد توجه مسئولان و طراحان قرار گرفته است، در حالی که با توجه به تأکیدها در مورد برپایی نماز در جایی که آفاق آسمان دیده شود، پیشنهاد می‌گردد قسمتی از شبستان‌ها و فضاهای جانبی مورد نیاز مصلا سرپوشیده طراحی شده و فضاهایی گسترده از مصلا که برای برپایی نمازهای دو عید در نظر گرفته شده است به صورت روباز طراحی گردد.

۲. **کنترل حجم ساخت و ساز در مصلا:** مطالعات نشان داد که دو تفسیر از این مفهوم قابل استنباط است و حکم قابل قبول آن است که هیچ ساخت و سازی در آن صورت نگیرد. به نظر می‌رسد با توجه به شرایط امروز و نیازهای کشورهای اسلامی به برخورداری از مصلا و استفاده هم‌زمان از آن برای نمازهای دو عید و نمازهای جمعه، در صورت برخورداری شهر از امکانات و زمین مناسب، احداث بنا و ساخت و ساز، مورد نیاز خواهد بود و تصمیم‌گیری در مورد این اصل، نخست موجب هدایت و راهبری طرح مصلا خواهد گردید. دوم؛ هزینه‌های ساخت، تعمیر و نگهداری را تعیین خواهد کرد.

جدول شماره ۱. اصول طراحی مصلا برگرفته از فرهنگ اسلامی برای معماری معاصر ایران

ردیف	اصل راهبری کننده	موقعیت و موضوع طراحی معماری							شاهد مثال
		ساختار کلی طرح	طراحی معماری	بخش‌ها و قسمت‌ها	جزئیات طراحی	ایده یابی	طراحی اجرا	نگهداری	
۱	ضرورت مکان‌یابی خارج شهر در صحرا	x	x						یزد- نایین- شیراز- همدان
۲	عدم جواز هرگونه ساخت و ساز در مصلا		x						دزفول- شیراز- همدان- کرمان- اصفهان
۳	ضرورت قرارگیری در فضای بدون سقف		x	x	x	x			یزد- شیراز- همدان- اصفهان
۴	ضرورت وجود حایل و ستره مقابل نمازگزاران:		x		x				یزد- مشهد- طرق- نایین- اصفهان
۵	مطلوبیت تفاوت در مسیر رفت و برگشت نمازگزاران		x			x			نایین

فهرست منابع و مآخذ

۱. ابن شیه، ابوزید (۱۳۶۸) تاریخ المدینه المنوره، دارالفکر، قم.
۲. اشتهازدی، علی پناه (۱۴۱۷)، مدارک العروه، ۳۰ جلد، دارالاسره للطباعه و النشر، تهران.
۳. بحرانی، یوسف بی احمد (۱۴۰۵)، حداثق الناظره فی احکام الطاهره، ۲۵ جلد، دفترانتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. جزایری، عبدالرحمن، غروی ویاسر (۱۴۱۹)، الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل البیت، ۵ جلد، دارالتقلین، بیروت، لبنان.
۵. حلی (علامه)، حسن بن یوسف، بی تا، تذکره الفقها، ۱۴ جلد، موسسه آل البیت (ع)، بیروت، لبنان.
۶. حلی، علامه حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، بیتا، تحریر الاحکام الشریعه علی مذهب الامامیه، بی جا.
۷. خمینی، روح الله، بی تا، موسوعه امام الخوئی، ۳۳ جلد، بی جا.
۸. خمینی، روح الله (۱۴۲۴)، رساله المحشی، ۲ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۹. خوبی، سید ابو القاسم موسوی، بی تا، موسوعه الامام خوبی، ۳۲ جلد، بی تا.
۱۰. سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۴)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، ۱۳ جلد، موسسه آل البیت (ع)، چاپ هشتم، قم.
۱۱. صدوق، محمدبن علی بابوی (۱۴۱۳ ه ق)، من لا یحضره الفقیه، ۴ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۲. طباطبایی، سید علی (۱۴۱۸) ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالذلال، ۱۶ جلد، موسسه آل البیت (ع)، بیروت، لبنان.
۱۳. طباطبایی، سید محمد کاظم بن عبدالعظیم (۱۴۱۹)، العروه الوثقی، ۵ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۴. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۸۷)، المبسوط فی فقه الامامیه، ۸ جلد، المکتب المرتضویه لاحیاء الآثار العربیه، تهران.
۱۵. طوسی، محمدبن حسن، ۱۴۰۰، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، ۱۰ جلد، دار الکتب العربی، بیروت، لبنان.
۱۶. طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۷) الخلاف، ۶ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۷. عاملی، جوادبن محمد حسینی (۱۴۱۹)، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العامه، ۱۲ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۸. عاملی، زین الدین بن علی بن احمد (۱۳۰۷)، روض الجنان فی شرح ارشاد الاذهان، موسسه آل البیت (ع)، قم.
۱۹. عاملی، محمد بن مکی (۱۲۷۱)، ذکری الشیعه فی احکام الشریعه، ۴ جلد، موسسه آل البیت لاحیاء التراث، قم.
۲۰. فاضل هندی، محمد بن حسن بن محمد اصفهانی (۱۴۱۶)، کشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام، ۱۱ جلد، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۱. کرکی، علی بن حسین عاملی (۱۴۱۴)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، ۱۳ جلد، موسسه آل البیت (ع)، قم.
۲۲. مجلسی، محمدتقی (۱۴۱۴)، لوامع صاحب قرانی المجتهد شرح الفقیه، ۸ جلد، موسسه اسماعیلیان، قم.
۲۳. مجلسی دوم، مولی محمد باقر بن مولی محمدتقی، بی تا، بحار الانوار، ۱۱۰ جلد، دارالکتب الاسلامیه، تهران.

مطالعات نشان می دهد که مفاهیم ارائه شده در هر یک از محورهای بالا می تواند در دو حوزه مورد تحلیل قرار گیرد: گروه اول به موقعیت و موضوع طراحی معماری بستگی دارد و گروه دوم فرآیند طراحی و اجرا را مورد نظر قرار می دهد. گروه اول ناظر بر برنامه ریزی و ساخت مصالح است. این دو گروه شامل زیر مجموعه هایی است که هر کدام از اصول پنج گانه در آن دامنه، مورد بررسی قرار گرفته و در صورت مرتبط بودن با اصول مورد نظر، علامت زده شده است.

دستاوردهای پژوهش نشان دهنده آن است که اصول پنجگانه اصلی طراحی و ساخت مصالح برای به کارگیری در معماری معاصر ایران عبارتند از: ۱- مکان یابی مصالح، ۲- کنترل حجم ساخت و ساز در مصالح، ۳- ضرورت قرارگیری در فضای بدون سقف، ۴- طراحی چشم انداز، و ۵- طراحی و سازمان دهی مسیرهای رفت و برگشت نماز گزاران.

این اصول و راهبردهای مبتنی بر آن می تواند عامل طراحی و ساخت مصالح جدید به عنوان بخشی قابل توجه از آثار فاخر معماری معاصر ایران باشد.

پی نوشت ها

1. www.hawzah.net (2013-02-23)
۲. مراجعه شود به آراء مستدرک الوسائل (مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۱۳۷).
۳. «وسئل الصادق صلوات الله علیه عن قول الله عزوجل «قَدْ أَلْفَحَ مَنْ تَزَكَّى» قال من اخرجنا لفطره فقل له «وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى» قال خرج إلى الجنة فصلی»
۴. یکی از اولین متون فقهی که به زبان فارسی نوشته شد لوامع صاحبقرانی نوشته علامه محمد تقی مجلسی (مجلسی اول) است.
۵. وروی علی بن رثاب عن ابی بصیر عن ابی عبدالله صلوات الله علیه قال لا ینبغی انی صلی صلاة العیدین فی مسجد مسقف ولا فی بیت انما ینبغی فی الصحراء او مکان بارز
۶. «روی الحلبي عن ابی عبدالله صلوات الله علیه عن ابیه صلوات الله علیه انه كان اذا خرج يوما لفطر والاضحی ابی انی اتی بطنفسه ینبغی علیها یقول هذا یوم کان رسول الله صلی الله علیه وآله ینبغی فی حقی ینبغی لافاق السماء ثم ینبغی علی الارض»
۷. «وفی رواية للسکونی ان التبی صلی الله علیه وآله کان اذا خرج إلى العید لم یرجع فی الطریق الذی بدا فی حقی ینبغی فی طریق غیره»
۸. نماز عید فطر در ۱۳ شهریور ۵۷ نماز عید فطر که به امامت آیت الله دکتر محمد مفتح در تپه های قیطریه برگزار شد، به بزرگترین راهپیمایی مردمی تا آن زمان تبدیل گردید. صدها هزار مرد و زن نماز گزار پس از شنیدن سخنرانی حجت الاسلام دکتر محمدجواد باهنر از قیطریه به سمت مرکز شهر حرکت کردند.

۲۴. مقصودی، غلامرضا (۱۳۸۷)، **سیر تحول معماری مساجد و مصلها از صدر اسلام تا کنون**، انتشارات شهیدی.
۲۵. مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۳۸۱)، «هنر اسلامی، در چالش با مفاهیم معاصر و افق‌های جدید»، **مجله هنرهای زیبا**، شماره ۱۲، صص ۲۳-۳۲.
۲۶. مهدوی نژاد، محمدجواد (۱۳۸۳)، «حکمت معماری اسلامی، جستجو در ژرف‌ساخت‌های معنوی معماری اسلامی»، **مجله هنرهای زیبا**، شماره ۱۹، صص ۵۷-۶۶.
۲۷. مهدوی نژاد، محمدجواد، محمدعلی خبری، و رضا عسکری مقدم (۱۳۸۹)، «تجدیدحیات‌گرایی و معماری معاصر در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، سال اول، شماره ۲، صص ۹۵-۱۰۲.
۲۸. مهدوی نژاد، محمدجواد، و نوشین ناگهانی (۱۳۹۰)، «تجلی مفهوم حرکت در معماری معاصر ایران»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، سال اول، شماره ۳، صص ۲۱-۳۴.
۲۹. مهدوی نژاد، محمدجواد و محمد مشایخی (۱۳۸۹)، «بایسته‌های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی-اجتماعی»، **دوفصلنامه آرمانشهر**، شماره ۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۶۵-۷۸.
۳۰. مهدوی نژاد، محمدجواد و مهتاب کامیاب (۱۳۹۱)، «تجربه مصلهای ایران- در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره ۶، زمستان ۱۳۹۱.
۳۱. نجفی، محمدباقر (۱۳۶۴)، **مدینه شناسی**، بی نا، بی جا.
۳۲. نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، ۸ جلد، موسسه آل البيت (ع)، بیروت، لبنان.
۳۳. وحید بهبهانی، محمدباقر (۱۴۲۴)، **مصاییح اللثام**، ۱۱ جلد، موسسه العلام‌المجد الوحیدالبهبهانی، قم.
۳۴. صافی گلپایگانی (۱۳۷۲)، **توضیح المسائل**، قم.

35. URL1: www.hawzah.net (1389.05.25)
36. URL2: <http://musalla.ir/tabid/158/ArticleId/44/-44.aspx> (1389.05.25)
37. URL3: www.navideshahed.com/fa/index.php?Page=definitionnews&UID=362680 (1389.05.25)
38. URL4: <http://spadanacity.mihanblog.com/post/14> (1389.05.25)
39. URL5: <http://naeinpajoh.blogfa.com/9004.aspx> (1389.05.25)

